

ДОКУМЕНТИЛЕР-БИЛЕ

Партия комитеттеринин ажалынын сыйы болган ар-галым улам ажырадыгы бир чутула чүгүл — документилен эмгекчил улам сайзырангайжылары болуп, В. И. Ленин документилен-биле ажыды партияс организациаларынч болган совет алабы черлеринин бир ан чутула сорулган деп санап чорал. Балайыч Илья теория, партия, күрүм ажал-чорулгазынын таламы-биле кайгачыне улам ажалды-биле черлегенди документилен бет-кеткер, аларны бижип кылдыр пак-уеи тын ап, аларга кон-чут кинзотейлди болган хары-салгалы, негеделин болу-руну уагер-чажон көргүзүп чорал.

Ленинчи эл уагер-чижити удуртута болдуруп, бизни партияснын Топ Комитетин документилен-биле ажылы, аларнын эмгекчил улам акци-онерине достамал кинзонейн салган кедер болган салы-лаа турар. СЭКП Топ Ко-митетин совет чылдарда бейнй партияснын бугу элосларында докуменит-биле ажылды тала-ы-биле чамкыч чутула док-тааларын болган саарыларын хулааап алган. Партия эге организациаларында докуменит-биле ажылды дугайында саядырчы бо мыйдын мурт-тай ботандарын эрелен.

Бу айтырымга холбаштыр СЭКП Тыва обкомунун бирозу

АЖЫЛДЫ

калагааларында белик негедели болуруну уагер-лаа ол. Иччалаако партияснын Чоюн-Хемчик, Токту, Мангун-Тайга, Барымын-Хемчик, Тан-ды райкомдарынч болурунун чамкыч протокодары шөгерин эвес, чамкычтарында

Партийжи амьдырал

харын-лаа, чамкылар бейн бар болуулар. Ол мыйкы «Чыраа-Бажы», «Тора-Хем», «Алдан-Маалар» совхозтарда партком-нарнын херек эмгекчиле кич-чөгейн кошка. Ол партком-нар болган «Тыва суг тулуз» тресте. Чуртталга-комуннал ажалды-агыл министрствоула, хөгжүш-шият теорияла, Респ-уб-бесте партия организаци-алары хурааларынч протоко-ларын, шиттирлерин чогуу-ру өйдүлө райкомнарже, хооркомче чорутулас ийлеп, азы устуку организациа эгилер учурдуг документиленни саа-дыр таварылгалар бар. Доку-ментилер-биле ажылды мидиг зетестерин болуруже херек.

Оюн аңгыда шиттирлерин ажалды кылдыр оюн зонад буртуу билдирит, толгарай болган кым, кайчан чуну кил-дерин Илантты айтып, оюн полититик уталаа талы чид-дик, белик зепелдик кылдыр

САЙЗЫРАНГАЙЖЫДАР

тургузар ужурул. Шиттир-лер утка-шынарды, боттуг, толгарай болган тулу-ла, оюн чобинилзаччы болган органи-акчи салдары күштүг болган кууселелдин хыналары база чиник болур. Амгы үедө пар-тия райкомдарынч хой нурууула ону уагаар кылды-лаа турар. Иччалаако док-тааларны белекээрде ар-пегилээр, аларнын утка-шын-арынче ханылан кирбес факты-лар чамкыч партияс организациаларында бар. Мидиг шит-тирлерин кууселелдин хы-налары берге болур.

Чажээ, «Бай-Тал» совхозта партком секретары эи Чымыл-нын бугуредил турамы-биле алмрга социалистик чарын дугайында айтырым партком-ну, коммунистерин-лаа хураал-дарында чутулаажым турган. Иччарга ол дугайында док-тааларын парткомдан дил-лээп, тып чаап каан. Бир-тээ док-таал, шиттир боду чок болганда оюн кууселелдин дугайында кандыг чутула турарыл.

Партийжи организациа ажылды чутула угаосту — кууселелдин хыналарынче парткомнар болган партия эге организациалары док-тамал киччөгейн салыр учурдуг. Соалгу үедө ону чоругарынч херектерин болган аргалар чыгарылу болуп турар. Ажал-херектин байталын чер-чеге

Коммунист отчедун берип тур

ТАДЖИК ССР. Куляб областың Воейск районуң Ленин аттыг нолхозуңуң партия организациа партия кеңигунерининч болган кандидаттарынч ийекпейн өндүр-биле аларныч бугуругедө болган хой-нिति амьдырагы кичилжесинин, идея-теорититиң өзүлдезинин дугайында отчоттарын партия хураалдарына дыйнап турар. Човита чак хөөкө өстүрер бригада-нын бригадир, Социалистик Куш-амылдын Маалдыр, ССР Эвилелинин Дзедд Сеиддин депутат Гафор Абдуллоев отчөт кылган. Оон баштаан бригадасы күрүме чиг хөөкө садарынч беш чыл планын куусе-динен.

Коммунист Г. Абдуллоев хөөкө өстүрүп 25 чылда эмилдеши, чедип алган байка дуржугазын өскө хөөкөчлөргө күрөлдөң-биле дамчылып, белик дүмүт өстүреринге

Москвада икер суг арыглап болбаазыра-дырынч делегейде эң улуг дзең озончу-дулга станциянын тууу дооступ турар. Ол хомунта-ла бир миллион ийи чус муң кубометр арыг сугун белекпей болбаазыра-дыр күчүлүг.

Москваың чуоттанкы бугуруу-ле хомунта ортума-биле 600 амгы литр сугун, оон иштинде чугуле амгы-амыдырал херге-лингө — 400 литрин амгылап турар. Ол дээрже, Барынын Европаның улуг дзең хоорайларынч дына хей-дур.

Хоорайныч бодунуң улам калбарып, чо-нуңкы саны өндүлөп турары-биле холбаш-тыр наймысарың суг дамчдар туду-ларын чаартып база калбартыр улуг амьлды кылып турар. Озончудуларын эң

Улуг-Хем районунч «Наби-рала» совхозунч Кызыл-Дог салбарында өскөчөң сыйлыг чыдарынч хергелелеринч бол-ган амгыларынч долу калдыр дзең оюлу оюлдунга белет. Соалымда бер өскөчөң өрктө-терини тын, тала бижжээр, көсүк кылдыр амгылаан, өскөчөң продуктуларынч ассор-тименталарынч шая-биле лезин элбес.

Амгы үе мал чемнери белек-кээриниң чутула кампаныя-нын үесин болбай. Салгыж оюн барымдаллавын, даргун эртен

ДА Г Ж Ы

Бо чурунта эңгил эблуд чүп-амылыч намыраы ында-ла үр эвесте, Хөвү-Ансында «Тыва робалта» комбинаттың даг четинге эгелен. Ол — эңгил класты доостон, Совет Армиянын хураалынч албан эрттирген соонда эйна ажылдап кирген. Бугуруң хөчүн эштери Булгаков, Гриня, звено удуртуучу Глазын аларнын дуузы-биле Алесей Дамдычпап дагымың нарын болган берге мергежилин кызыма-биле шынжыдып алган. Амгы үедө өскө дагыжыл-биле бир өмөө, «робалт» центральга бугурер руданы чер аадандан калып турар.

ЧУРУКТА: дагы А. ДАМДЫЧПАП.

КЫЗЫМАК ЧОЛААЧЫ

Онаащкы ажылдында ак сөгү-миди, бижжылган телпакча-лынга чамкыч Ондар Алыч-ла өскө өрүлдөт озгайы бир-ле бугуруң бодуңа ач чоруу шыкка саарылар, Шынал-ла, Атыккала Чоюн-Хемчикте Ленин аттыг колхоз-ка амгы-агыл, амьдыралы-нын ала-биле кижүл эрелден бугуруң бодуңа — үш-ле чылдык муруу болуп турар. Ажыга хымысалгалы, эр-ек-кежүн-биле Ачыккала ша-дыкталарынч одурууга кирер.

Колхозка келген, баштай автокөчөрдү болуп кезек амь-даан, оон соонда колхозчу-лар эгелен. Ол анда берген дыйганын айтыкты хураалын-да күтөлдү калдыр, орусча чо-гуртула негүлө болуп турар амьдыралы: колхозчуларынч бирозу. Оон амьды-нич ма-ду-шыктарынч колхоз баш-таар мези өрөңдөл кыргын. «ГАЗ-51» маркалыг автомоби-лине чотын күчүп анда бижжылды.

О. АРАКЧАА.

Хүн айтырымы — малга чем белектели

Амгы үедө хүнүнч эң чутула айтырым — шиттирди мал-га четыр салыг чемин белек-кээр болтай. Иччалаако өдө бугу хой-нитинин, бугу амь-дыларынч күжүн оюунеп турар учуру-лаа миде. «Дөң Терезин» совхоз бо чылым 472 тонна сиңери, 500 тонна хок сулам, 744 тонна сава-ны, 4055 тонна силосту белек-кээр алыган.

Бо чутула сорулган куусе-дин дзең амгы үедө совет хо-лоо амьдыларынч чорудуп ту-рарынч дугайында айтырым чоокта амьдыларынч бугу комунисстерининч хураалга чутулаашкан. Анда илдеткед кылган артоном Хертек Анарт болган саала берген шиттир шиттирдинч малдын чеминиң белекчилине чамкыч кылды-гай амьдыр-биле черлегеш-тыр, четгестерже, оун чаалам-рыныче хол киччөгейн утала-штыган.

Совхозта бо таламы-биле амьдыларынч темпиз чамык. Чижээ, шольдуу совету хүне-ринге чедип сизен кезилдеинче четле 2 трактор, хол калдыр-даг сизен эгер 12 кижик кирген. СЭКП Барымын-Хемчик райком-унч бозорунуң болган рай-куускомунч шиттир-биле Ак-Довурак хоорай Советининч куускомунуң район эмгекчил-ининч «Тыва даг-дугу» комби-наттын амьдылар хандырылга кылдырынч коллективтери сов-хозка 3—4 улаа шефтээп 20 тонна хере бугурук-бүрүнч чын берген.

Бир эвес советтинч амь-дыларынч күжүн мал чемини белекчилеңе болур-чогу-ру-биле мобилизаастар болза, планын кууседиң болур ар-галар бар. Ажал-агылдан эв-елзесчилеңе сизен талыс үзе-реңиң адала, Тейинч чоок-ка-лымада сугаттың черлеринч сизеннинч үнжү багай эвес. оон айгыда кемпер уңулан, алакталды оун база кезип чп болур. Ол мыйкы 250 га черде хол суламың үнжү база багай эвес.

Иччалаако ол бугу мал чемин чогур өйдүлө кезип алы-рыныче уталанган х-мчегеринч совет доиректези (директору Я. Доржу, партия организаци-янынч секретары М. Сарыг-лар), Ак көлзө Советининч куускомунч (дагымы С. Эрес-оол) четлес боттандырып тура-рып коммунистер хураалга мый-дам шүгүмчүлээ. Иччалаако СЭКП Михомунунч бозорунуң болган Тыва АССР-нинч Ми-нистрлер Човулелининч июль 20-ден август 20-ге чедир мал чемин белекээр таламы-биле чарлаан шамымың айылда сов-хозта бугу амьдыларынч күжүн өскө болур-чогуруу-биле организастан амьдылаан. Ол хазмаан хок бо чогукчу чутула хампаныяның үзүлде Док-Терезин сурунуң чамкыч куртка-чылары арталып алган амьды-шагы үзү, кылаштыкым тур-гудулар фактылар бар.

Мал чеминиң белекчилиңиң таламы-биле мурунда била-лаан графика бугуар сизен кезилдеинче беш тракторун, бар гробилды, хол калдыртып 60 кижин ийей кийрип, өскө бугу малчыларынч, сугурап ал-бан организациа черлеринч амьдылаачыларынч хаара түзүп турган, совет мал чемин белек-кээр плазын долдуру күчүст-кэн турарын хураалга дугуржуп алган.

С. СЮРИОН.

ХЕРЭЭЖЕННЕР ЗВЕНОЗУ

«Тыва» совхозун Найыр салбарынчнч хөвү бри-гадынынч төлүлөн ирак эвесте бир деска чагай үтөн мезе сизен четкертти-биле шядуу кластан турарын Шыд, Төлий сууларынын арамыда артыккан кижилер магадан эртер. Ол болза Найырал салбарда Чымак Долгач удурун беш кижик советтинч сугатты экинчи сугаттып, ажал өстүрер тарымал сизен-дир. Чокота чак мезиниң ийги сугаттылган дзеоян.

Медениң өң түтү турарын өрөңдөп көргөн, бо чылда оон үрелиниң ажал аларын шиттирледи. Мезе үрелиниң ортаа ар. Оун салды аларында совет эвез эвез акканы муртуку чылдарда чарыгал турган. Медени та-

Ларёгувус садыгжызы

Улуг-Хем районунч «Наби-рала» совхозунч Кызыл-Дог салбарында өскөчөң сыйлыг чыдарынч хергелелеринч бол-ган амгыларынч долу калдыр дзең оюлу оюлдунга белет. Соалымда бер өскөчөң өрктө-терини тын, тала бижжээр, көсүк кылдыр амгылаан, өскөчөң продуктуларынч ассор-тименталарынч шая-биле лезин элбес.

МАШИНА СУРГЕН ИНЕКТЕР

Машина-даа базым кагы дег. Оршөвон. — Чаарның түртү сение инектер мыйнап. Иччалаако машинаны сүрүп турары ба-дур. — Банчан мидыг боду ол. — Оюн машинамыс доктаалды-кан, дашлаар үнүп келдиңе; Бистинч чанымыска чедип кел-шиниңе инектер кирген, кайга-ланымысты чүү дээр сикер! Иш-ти мыйраңы хомдулуңуң, кар-рактары онгайылай бергилең. Чамкыч инектерин арган деп чүвөнчүтүг-чарынч бажынта хүмун-даа азып кыла дүшпө-дөп хоорем чок чутулаа бол-ду. Ол инектеринч машинаны сүрүп манажык турган ужу-рун ама-на билит кагыдыс. Сүг инектеринч машина деп бодаан, беш хоңдуруңга сүг иппезин инектер бистинч машинамыс сүрүп турганы ол чүвө-дир. Чайны өтүп арты-суггарынч ол инектеринч көрге хөөрөн-чүг, хараалынч-лаа боду. Семитир халдан чок халды-кайтыр кытылай бергилең, иккитири онгак, чүтө каба-ктары кылдынар.

К. АРАКЧАА. «Шынынч тускы корр.

Аңаа кол конструктор чурттап, а жылдап турган

(Академик С. П. Королёвтуң бажың-музейи ажыттыңан)

Останкинун аддым ку-дучугаында 2/28 дугаар-лыг бажың. Беш өрөздөг бо чараш бажыңгышга керек чырында боттанган космо-навтикалык үндөмлекчи Сергей Павлович Королёв чурттап турган. Август айың эгеинде мында мемориал-музей ажыттыңан.

Космос шынчелкчилерге тураскалдан ырак эвесте бо бажың кайтамчык эртеменнин чуртталганын сөөгү чылдары-биле холбашкан. Ол чылдар эртеменнин амдыралы-нын эи-не чайыппачак үрө-түнөдиг база эи-не кү-деннишканың ажыл-чоруду-галыңың чылдары бооп ар-тан. Ол чылдарда кижя тө-регенниң тогузүнде кири бажыттыңан болушкун — баштайгы кылымал спутникти салып үндүргөн космос ара-зымың эгеин салган. Бо бажыңдан академик Байконур космодромунче кижиниң эи-не дидим күзел-сөрүп күсөдир даш аъталып турган. Юрий Гагариниң октаргайже чора-дынның соонда ол бодунун чогадып тургусканы «Восток» болгаш «Восход» корабды-риниң чеди катап салып үндүргөн дөрт уурткан. Ол сөөгү динчизел-шенедес «Восход-2»-ден Алексей Лео-новтун ажык космосче үнүшкү болган.

Мечан С. П. Королёв ол мылгарангай дурдуганың учур-дузаның тайныбарып турар, «космонавтылар космос-ка септеге, бодуруде ажал-дарың, кайнашканын кымып билер укуртат, а бир эвес те-рек апароз оза-ондуска тава-рышканырың амы-тынны камгалаар алаар» деп чуга-лаан. Ол-ла 1965 чыдаңың мартта С. П. Королёв космосче-корабл-станцияларың салы-рыны, оларың үр үеде арты-рып каарының ажыттыңан сү-мелен турган. Оң бодал-күзел-дериниң эи-не боттангыныга «Союз-Аполлон» программа-ны чеднишканың күсөттиңи-гени, эртем-техниктиң, меди-цина-биология шынчелдериниң талазы-биле тергиниң че-димчелиг «Салют-4»-түн чар-тык чыл ажык ужудушкуну хамааржыр.

Бажың-музейиниң ажыдыш-каныңга наймысладдың хөй-нишканың төлөөлекчилери эртемендер чыгып келген. Академиктер М. В. Келдыш, Б. И. Петров, В. И. Глушко, Циолковский-Королёв оларың херөөниң уламчылакчылары, академиктиң уруу Наталья Сергеевна, кадайы Ина Пав-лова, төрөдери болгаш чоок кижилери, өнүктери база чыгыпкан.

Моссоветтин күсөкомунун секретары Н. Я. Сычов боду-нун чуртталганың 40 чымы Москва-биле холбан акаде-мик С. П. Королёвтуң эртеме-ге улуг улуг-хууну киргенини митингени ажыдып тура дем-делээн. ССРЭ-ниң Эртемнер академиясының президентиниң хулаазегени күсөдүн тур-рар В. А. Котельников чүве чугаалаан, космос корабды-риниң болгаш ракеталарының кол конструкторун бистид Тө-рөэн чуртувустун эи шыла-рапгай эртеменнериниң бирөө-зи деп үнөзөн. Королёвтуң ады-биле космос делемини деп-нишкени херөөнче ажыгылары-нын сырың холбашканың ол демделээн. С. П. Королёв-биле калып ажылдап келгенниң дугайың ССРЭ-ниң Эртемнер академиясының корреспон-дент-кежигүнү К. Д. Бушув сактып чугаалаан. Ол кол конструкторунуң кайтамчык та-лантызыны, организаның ачы-кавылазының улуг учур-дузаның бажыңың демделээн. Бодунун бажыңың дуга-йында чыгыс сөстериң ССРЭ-ниң ужудуш-космонавтымың, техниктиң эртеменнерин докто-

ру А. С. Елисеев чугаалаан. Москваың дээди техниктиң училищениң ректору К. С. Колесников аныга Королёвтуң студент чыдарының дугайың чугаалаан, оң ажыл-амды-ралы аныктарга үлөгер-чижек бодуруң айтыкан.

Митингеге келгенер бажың-музейиниң экспонаттары-биле танышкан. Ийги кагыче мыш чадалап үнө берге, со-лагай талазында Сергей Па-влович Королёвтуң чурту бар, а баарында — оң өөрнөшкн-ден эгелээш, академикке, Со-циалисттик Күш-ажыдың ийи дакпыр Маадарыңга, Ленинчи шаңнадың лауреадыңа чедир амдырал-чуртталганың көр-гүскөн улуг эвес экспозиция. Даштында ракета чуразы би-чин номчугаш. Ол дээрже аны-к инженерниң баштайгы эрте-ме ажымы — «Стратосферага ракеталыг ужудушкун» деп ному-дур. Ону хөй кижилер билер. 1934 чыда ол пар-латтымың үнүп өзөрге, К. Циолковскийниң бедик үнө-лө-лүн алган: «Ханы утча-шы-варың, ажыктың, угааның бажыттыңан номчугаш-тыр». Ол номчугашта «ракеталыг ужудушкунуң ырак эвес келир үеде калбаа-биле сайырап, со-циалисттик техниканың оду-руунга чогуур чыскаалың эвөстөр» деп үени өтүр сөз-дөн сөстөр база бар.

Экспозицияда Ю. А. Гагарин биле С. П. Королёвтуң кады тыртырган чурту бар. Оң чанында «Королёв биле Гага-риниң салым-чогу социализ-ми, күш-ажыдың кижинге, аныктарга кайы хире дөгем орукту ажыдып бергенниң эи тодаргай кижилер көрүп боду» СЭП ТК-нын Чинги-не секретары Л. И. Брежнев-тин комсомолдун XVII съезди-ниңе чугааныңдан сөстериң сийлөөш.

Бажың-музейиниң кол чери — ажыктын кабинет. Кырында номнар салган улуг столдуң чанында чымчак, улуг кресло-лар. Оларга эртеменниң өн-үктери, кады ажылдап турган эш-өрү, космонавтылар үр-ле үени эрттирер турган. Соңа чанында палманың дөлөгези чавыс столчугашта журнал-дарың, блокноттарың, кара-даш, демир-үжүктериң, хурен даштыг хөм папканы хун караандан дугааң. Кабинетте бар бүгү-ле чүдүдөр академик-тин калчаар чурттап, ажыл-дап, чүгү кымып турганың херечилей бээр. К. Э. Циол-ковскийниң, Ф. А. Пандерниң чурттарың, И. В. Курчатов, М. В. Келдыш, С. П. Королёв оларың үжөлөө кады тыр-тырган чуртуң база көрүп боду. Кабинетте хөй-ле чүве — ном. В. И. Ленинниң ажал-дары, совет болгаш даштык эртеменнериниң космонавтика-га, астрономияга, механикага, математикага, адро физиказын-га, химияга, авиацияга хамаа-рышкан ажылары бар. К. Э. Циолковскийниң ажыларың тускай болуктөн. Орус, ан-гли, француз дылдарда ол ном-нарын пиити саны бир мун ады чус ажык. Кол кон-структорниң бодунун эрте-ме ажымының номнары база бар.

Сергей Павлович ракета тех-никазының талазы-биле дөрт томонут улуг ажыды бажырың планнап турган. Хөй ажыга чартыккаш, ону бажың четкикейи барган.

«Космос дөгемин шингө-дип азырыңа бистид чедниш-кенириңиз ийи-чачыс кижиниң эвес, а бүгү чоңуну, леничи партияның чеднишкни-ң» деп Королёв кезээде са-гындарып чорган.

Москвада ажыттыңан бажың-музей бистид Төрөэн чуртувустун адаларың олгу — С. П. Королёвтуң төртүңүң, өскөн черинде — Житомир-де музейиниң улааныңың деп бо-лур.

А. РОМАНОВ,
(СЭТА-ның көрп).

ЧЕТТИРДИВИС, ӨННУКТЕР

Аңаа өөрүп четтиришкени хөй-биле кезип турар. Ылаңгыя изерткен чагалар редакцияга Чоюн-Хемчиктин солуңуң би-

жичилери В. Глухов, К. Экер-оол шаң мыдыг материалдарын чурткан. Ол-ла районда со-лунуң колээ бажыңың Ю. Чүлдүм моол артистерниң концерт көргүзүсериңе ха-маарышкан болук чурттарың чурткан.

«Коммунистерниң дузасы-биле». СЭКП обкомунуң инст-руктору Л. Ларионованың көрсөтпөлдөшкөнүң.

«Саянын темпери». П. Кулешовтуң Саян-Шуше-ское ГЭС-тиң тудууңуң дуга-йында көрсөтпөлдөшкөнүң.

«Революцияң чалбы-жы» совхозтун мал чемпи-онци Архан-палак.

«Бистид чурттап, дашты-кымың болгаш спортчу инфор-мациялар.

«МАЖАЛЫКТЫҢ» ААЛДААШКЫННАРЫ

МАЖАЛЫК. Бо база алаан чараш ат. Билдинер ыраа ону база алаан турар чүве. Бо чылдың июль айың эгези. Кызыл-Мажалыктың Култура бажыңың чанында «Мажала-лык» агиткультбригадының аян-чору мычал эгелээш. Ол кожамыс Хакассыга база ала-дан чорган. Кызыл-Мажала-тың эгелээш аян-чору Чоюн-Хемчик, Овур, Улук-Хем, Та-ды, Тес-Хем, Эриң районнарың чыгас төперинге эвес, өс-кө-дөө суураарга концертте-ри көргүскөн. Мажалыкчылар-ның концерт программасы бай-лак.

Эрзинияларге көргүскөн программаның эгезинде С. Пюрбөвүн «Ачыдыг сала-чашкың» деп шияң кырып турар. Шияң кырып турар-лар районун удушкун театры-ны артистери. Шияң тургус-кан режиссер Монгуш Кап-оол, оң шияңдемениң болгаш коммуни култура кылдыңың эргелешкени бот-тымынгар композитор Анагалий Конгар Ко-мунку, Оон алгыда Михаил Хо-мушкун, Ракса Куулар, Монгуш Тырышпаң, Валентина Куулар даш эвөстөр-дөө кол рольлар-да ойнал турар.

Хөгжүм хереселдериниң ай-Эрзин район.

ЧҮРЕК ҮРЛАП ТУР

Ам, хөй чылдар эргекенде, Мария ол бүгүнү хуулуурт-биле сактып орав. Мечан ол төрөэн сууру Болонгарьвага көздө ажыл-агый техникумуңун дипломнуң холга алгаш келген. Бир холууда дипломнуң эске-инде — Кижиниң консерватор-иясына киргенниң дугайың да шымылганы тулап алган турган. «Алай, мен ыраажы бо-лур-дур мен, ол дээрже ас-ке-лик-тир» — деп, Мария өөрүшкү-дүгү сеткид-биле чугаалаан. «Кым болур сен, уруум» — деп, авазы доңгуну сүргөү удур ай-тырган. «Артист, ыраажы аам, алай!», «Ыраажы деп чүвениң сөзүң көргүзүп берей!» Би-чинизиниң тура-ла билдирип те-ңип ширбешти авазы септирип алган. «Билер көр даан, авай! — деп, десчешаан, бичиле-не ыглавайн уруу катаптал — Кайдыг-даа музыкалык билдик чокко меня чааскаалдырымың хулаң алдылар! Унүмүң эйд-дир дилдир!»

Аңаа хордаваан. Ол кон-серваторияның таңмазың хап кан сазымың үр-ле көрүп олуруп-олуруп, чугаалаан. «Бистиң өр чөмгөрүң турар бол-гай, уруум. Мен сен, Валенти-наың, Пашаны, Жюлияны өс-түрүп кадым. А ыраалары кай баар, мен-даа ыраалар мен, аян-даа ыраалар, ол харың сурунуң эи төгтенин ыраажы-кымың боор ийи. Чүгөдө хөд биле алысрадыт үн-биле өстүрбөс-кө болгой!»

— Мээн ыраажы чеднишкни-нин мыңаар эгелээш — деп,

ССРЭ-ниң улустун артинде, ССРЭ-ниң Күрүнө шаңнады-ның лауреады Мария Биешу каттырып олурар. — Аам оон соонда, кижан мен театрга ыр-лап бергениме безин уруу ажылдап эвес, а айна-ла «ой-наамы» дээш акиш ап турары-нга чачыңың чадалап пат бол-ган.

Ол хун ачаныңиң сөстериң амыңаң болза Марияның са-лымы канчаар шитирлетти-нер турганын чугаалаары берге. Бичилээжөөк ол оон чүгө че-реге мынакшылап эвес, харың кым шымаккай бодушту салгап ал-ган. Мария ыраажы апаргач, Консерваторияга эштери айна чугаалаар турган: «Сен, Мэри-чица, шүптү чүве белең-дур ийиң. Алардыг-ла апаар боор сен». Мария каттырып каар. Эштериниң музыка шкколазы-нда-ла бийер чүдүлдериң ады-ниң-не олурдуккан, кызыл өөр-ниң турганын чугаалаар хөңүч чок.

Кижиниң консерваторияны-нын ийги күзүлүнүң студент-тан Мария Биешу аныктары-ның болгаш студенттериниң Москвага болган Бүгү-дөлөй фестивальга ыраажы, кунду-гү шаңнадың чаалап алган. 1961 чылдың эгезинде ол Мол-давияны опера болгаш балет-тин күрүнө театрының солист апарган.

Шимээ чок барган залдың шышынны сенидаан дилна-лар, кезээде кайгал ханмайга чораз артистер-биле кады, симфониялыг оркестрге үдөлгөн алгаш ыраалары канча ас-ке-лик эвес боор! Оон бир дуга-р партизы Тоска болган. Ону күсөдүн турган кижя арары берген, ичингаш театр-ны берге байдалаан уштур апарган. «Тоска-биле дебют ки-лди деп бе? Ол черде хоржок. Дыка берге парти-дур, апаа чүгө үлүк чилег техникзы эвес, харың дуржулга херек-к — деп айна чугаалап турганар. Дуржулга. Ол чок турган. Чүгө дык улуг күзел бар. Тоска мыңаар болган. Мария-ның дуржулгазын чептөө-дөө, бодунуң сеткил-сагының ханы-биле чоңуну күзөң-теги туудукан. Бодунуң бүгү сагы-сеткили, бүгү күжүң Биешу ол өвүр-хөвирге кий-рег».

Хөй чылдар эргекенде, кайан алардыг опера ыраажымың апаргачда «Күжүңү мыңаар чарыгалаан эм болза канды-ны?» — деп, удус оон айтыр-гач, «Оон өскөр» деп кымың керде шидээш мен» кып ол чуга-лаан. Ону тайныбарлары бер-ге, ичээлээ-дөө сенига ойноп турган маддыраларының муң-дурга, өөрүшкүдү болгаш мынакшымы сэн бодунуң өө-

рушкуну, муңгарал болгаш мынак-шыдың аварагы, ичээ сөс-биле даямчыттымың ас-ке-жөк бар. Ынак кижаныңиң өлгөни азы өскөрлөшкениң көргүсөшкөнүң, сэн үнүп үргүлчү долу болгаш кийиң кезиргениң, шимчээшкениң бүрүзү аяның болгаш шың кез-дөө улашып кончуп берге.

Бир катар Марияның авазы «Гертфельда Аурелия» деп опе-раның сөөгү белекелешке ча-лзаттырган. Бодунуң палыскай, ак аржымалыг ол херөөнө кижя спектакль тунгус чедир, кайгай берген деп, шимчеп дэ-мейиң олган. Залда олурганна-рың кезиргениң бодунуң хаа-ры туулкан чараш артист оон туулу деп чүвөгө бузурзери апаа дэме берге болган. Бичилээ-жөө Аурелияны адып өлүрүп турганырың командирал тур-ган офицер «Бооланар» деп-төргө, ол болуң туттуңу шыла-дың барган. «Удус чоңум, урууңуң үзү дөш ичөөрлары ол? Мээн урууңуң чүү дэши өлүрүп кадыңар!» Оон залга адмын часкаалымы димитте-ли берген. Зал чүгө болуш-куну ол хире бузургениң кыл-дыр ойналар артистерге эвес, харың-даа эи дөрт болгаш адык сеткилдиг көрүкчүге — авага тураскаал кылдыр адмын часкап турган.

Мария Биешунун реперту-арыга алаарган болур. Чай-ковскийниң операларында Татьяна, Лиза, Кума, «Пав-лово» Неда, Аида, Леопора, Деадемона, Тоска... Бичилээ-жөк бир партия оон амдырал-дында дык ылгадып жериң ээлеп турар. Нигаскааның ырак эвөсте символдуг бажыңчы-ган бар. Тоолчургу чугаа бэ-гааар, апаа Чо-Чин-Сан — дээр холаған-уруу бодунуң ас-ке-жөк билген болгаш өлүкүң тылган. Бажыңчыгаштып чанында ту-раскаал бар. Ында малам Ва-терфельд деп ат дэши берге маргалагаа тыл-эчириниң аттарын бижиз. 1967 чыда болган «Мэдам Баттерфельд» деп коңкурса делегей жериниң Мария Биешуга бирги чери тымыскаш, совет артистиң адың ол хундуңтү дайында конгон. Спектакль соонда конкурстуң арбитрлериниң бирээни сура-дык австрали ыраажы Ева Турьер Биешуга чугаалаан: «Мен ол партияны хөй катан динчээш мен, ичөөлөөжөөк бө-гүн силер ырлап тургунарда, ылганым, ол дээрже силерниң үнүңү эвес, а чүрөк ырлап турган мыңаш болду...».

Ол чүд, ийи аажы-чаның таарышканы бе азы күсөдө-кчиң талантымың бе? Хөгүдү, шитирлиң, бодунуң бодуштуг чарагы-биле кайтамчык Мария биле эмден, бодунуң хуу-

рыңа алаарган болур. Чай-ковскийниң операларында Татьяна, Лиза, Кума, «Пав-лово» Неда, Аида, Леопора, Деадемона, Тоска... Бичилээ-жөк бир партия оон амдырал-дында дык ылгадып жериң ээлеп турар. Нигаскааның ырак эвөсте символдуг бажыңчы-ган бар. Тоолчургу чугаа бэ-гааар, апаа Чо-Чин-Сан — дээр холаған-уруу бодунуң ас-ке-жөк билген болгаш өлүкүң тылган. Бажыңчыгаштып чанында ту-раскаал бар. Ында малам Ва-терфельд деп ат дэши берге маргалагаа тыл-эчириниң аттарын бижиз. 1967 чыда болган «Мэдам Баттерфельд» деп коңкурса делегей жериниң Мария Биешуга бирги чери тымыскаш, совет артистиң адың ол хундуңтү дайында конгон. Спектакль соонда конкурстуң арбитрлериниң бирээни сура-дык австрали ыраажы Ева Турьер Биешуга чугаалаан: «Мен ол партияны хөй катан динчээш мен, ичөөлөөжөөк бө-гүн силер ырлап тургунарда, ылганым, ол дээрже силерниң үнүңү эвес, а чүрөк ырлап турган мыңаш болду...».

Ол чүд, ийи аажы-чаның таарышканы бе азы күсөдө-кчиң талантымың бе? Хөгүдү, шитирлиң, бодунуң бодуштуг чарагы-биле кайтамчык Мария биле эмден, бодунуң хуу-

саламыңга чөпшү апарган өчтүн япон херээжээш. Чок, олар бот-боттарыңа черле дө-мөйлөшкөн. Апаа-ла Мария Биешунун партия, өөрүшкү буртүз — чүгө сөрүк хөңгөң эвөс, а хун бүрү ылазылгөй ажалдык түпкөш. Ол боду-нун ажалыңга мыак болгаш ажаллап-лаа билер. Ол дуга-йы Биешу Италияга стаж эр-теп тура башкылап турганы «Ла Скала» театрың алдарың педагог мэстрис Пьяцца дем-делээн. Ол мыңаш оң-биле кады белекелек көрүдүп азы сенига ойнал турган кижя-дер база мыңаш дээр.

Мария Биешунуң бодунуң, ажалыгы, сеткил-сагымың ады, бодунуң талантымың аныктарың хундуңтуңуң чаа-лап алган мыңаарлың мыды. Чангыс өр чурттуларың мынакшылымың болгаш бедик бүдүрелиң дөмдөө — ону ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутатыңа сонгашан.

Залдың чырың чоорту өжө бээр... Увертюраның аккор-дары чаңгылашкан, доостуру билек, көжөгө ажыттырар. Оңа чараш болгаш күштүг үнүңү артист сенига үнүп кээр. Мария Биешу-биле чаа ужуражышканы дээр кайтам-чык оңа уран чүлү-биле ужу-ражышканың дур.

Л. РОМАНОВ,
(ПМА).

„КАПИТОЛИЙ БӨГҮЗҮНҮҢ“ ДУГАЙЫНДА ТООЛ ЧУГАА

Эрте-буруңу азы күрүнениң наймысалап Уструшанада ортамы чус чылдарың Бунд-жикт хазинарың орадузунуң өңчө залының ханазарың арыгалап, ачтанының түдө-линде солун чус тыывлабс хире болган.

Хана харың аштап турган археологтуң бижээниң биле өңү безин чилди, көстүр-көзү-бөс апарган дигир амынаның чуртуңга хөрөгтөн таваржы берген. Чүд ол? Шах ол аң дүр-зүзүңүң иштинде дисектешкан алган олурар ийи бичил аман-тан хөвир база бар болган. Ону хандыр шипчелен көөргө, куудуруң муңушкун, куадка-рың кызылкан... хыс бөрү боду-нуң буттарыңың чанында ийи кижижешперже дүмүчүн су-нуп алган турган. Ол дээрже, эрте-буруңу Римниң тоолчургу үндөмлекчилери Ремия болгаш Ромуладу доруктурган капи-толий бөрүзү дээрин илдик апарган.

Орта Азияны ханазында рим уран тоа — канчап чедип

келгени ол? Ук бижимелдиң чажымың долузу-биле ажал-дарга, айтырыгың харызың билдире бээр эвес ири бе?

Бижимал эзэн үрөгү-дөө кол боду, ас-ке-жөк үрөгү-дөө кол боруузу кадалаатыңың бол-ган. Чүрүктүг, ады метр дур-тур дашты Ленинградче өөрө-ниң көрү-биле апарган, ону шипчелен, катан тургузунга кыс чылдар вегетинган.

Ортамы чус чылдарың ол тураскаалы ам каарттыңан. Амдыкшымың түдөлдөгү боор. Римниң тургустуңаның дуга-йында дөлөгөрөгү тоолду ук чүрүк ырааткан. Бо дээрже, дөлөгөриң уран чүдүңде бир дугаарга эрте-буруңу рим тоол чугааның чурту болуп, сювөттүң кол-кол үелериң улаштыр көргүскөн тоогөгө эээ чүд болган.

Ук чүрүктә бодунуң дүжү-үскөндө саалаткан чачырычы-ны, бажыңың дүктериң сула салып башырыкан, чангаш хөрөжөөн кижин болган ук идене оолдарың бирээни хо-

луңче ап чылдар эр кижини ба-за оларың калгалчылары-ның бирээш — баа бир кижя-ниң көргүскөн. Чүрүктүң компо-зиция хөй талазың кижя-лерниң илдик-хөвириниң ону ян-сы-буру, бөрүниң кара-хүрөгү оңуң болгаш өктинг кыл-дыр база хөми мондунөмөчөк ноган кылдыр чуразың. Эрте-буруңу чүрүктүң уран-мер-гесжалдың ол бүгү чугаалап турар.

Орта Азияның куруг кову-ларынче шаңнадыг рим дүрү-лөр канчап чедип келгени ол? Ол айтырга харышалаары-биле эртемендер этрус, грек, иран, ийди, тоол чугаалары, Орта Азияны он-он тоолдарың шипчелен келдериң.

Азияның эрте-буруңу кижя-лериниң тоолдарыңа эрте-мендер бодун галерея чедикчи-ниң кижилер дүрүдериң тыңаңар. Бижимал оң урууларың кайды алпар азы-радың турган дээр: парлар болгаш бөрүлөр, янаклар бол-гаш адамдар, куштар болгаш

харың чыланар-ла... Тоол-чургу чугааларың үздениңиң көөргө, азыракчы анырың ша-жыны чокшумаштыр көрүп турган байдалың. Чажээ-дээр, шаңнадыг персид күрү-өс тургузуучуу хазаның кыс бөрү азыран дикши турар. Ынагаш эртеменнериң то-дарактаны болза, Ромуладу болган Ремияң кайтамчыты-биле камгалаңы — деле-рейге тараан азы тоолчургу чугааның чүгө рим хөвир-варияның деп турар.

Уструшанага ол бижимелде-рин кымып турар үеде Римниң үндөмлекчилериниң дугайында тоол Византияга тараан. Чоюн-чүктү болган Баричиң чөк-түң културтуг харылаалары ол үеде бижыл турганы иден. Даан болашканын бугулар алы-рды, уструшана чүрүкү кижя Константинполига чорашып, бодунуң төрөш Бундизманың ке-солду тоолчургу чугааны эк-келген магнаток. Ынаг-лаа бол, төрөл болуктериниң улау-сарыңың арамыга шимчээш-

ки, култура талазы-биле сал-дар, база солчулга, баричи база көрүп болур.

Чоюн-чүктү археолог эрте-мен, профессор Нуман Негма-тов хазаның болгаш капытың бөрүзүңү дугайында чүрүк-чурга хамаарымтың солун бо-далы чугаалап турар.

Римниң тургустуңаның дугайында тоолчургу чугааның кол үндениң болза Италияга этрусар деп төрөл болуктүң тымылганы деп санап турар. Оларың кайымы тытпал кел-генде эртеме чок, Чамдык эрте-мендер эрте-буруңу тоогүч Геродоттун тайныбарың бугу-дур этрусарың Биче Азияда келген деп, өскөсери — Солту-чүктен дикши, а үшкүдери — Италияны үндөш чурттакчы-лары деп алап болуп турган-ды. Ынаг-лаа бол, бола бр-ту теорияның талакчылары нах ол културга, чоң чүктүң өзүлениңиң салдарың болга-ны демделээриң.

Археологтарниң бадтыканың

бугулар этрусар болза чоюн-чүктү уран чүдүң Италияга нестерекениң ол болган деп тайныбарылар. Профессор Негматовтуң бодалы-биле алырга, кыс бөрүниң болгаш оң азыракчыларының дуга-йында тоолчургу чугаа дээрже, Азияның унгары, Италияны көшкөн этрусардан тараан тоол деп абыткан.

Ынагаш, «Капитолий кыс бөрүзүңү» дугайында тоол-чаан чугаа Төз Азияның дө-лөгөриңе бистид эрага чедир 1 муң чылдар эезинде тымыл-ган. Оон Чоюку Чоюн чүктү болгаш Чер ортузу далайың тавараш. Римге ол чөдө бер-ген. Муд-муң чыл эртемеде ук тоол чартынып, эзе кылыңы-гай, Византияны, Ираны бол-гаш Орта Азияны таварып, катан бодунуң төртүңүңүң че-рини чымып келгени ол.

Анагалий БЕЛОРОВСКИЙ,
(ПМА).

АВГУСТ 6-ДА

11.50—Мэдээлэр.	18.00—«Анык ленинчилер» Дамчылдыг.
12.00—Уруларга фильм. «Шар-да уруг».	18.30—Телемэдээлэр.
13.00—Ураан ССР-ниң Күрү-нениң алдарың «Верто-вни» мың болгаш таңы акамбалиң кон-церти. Лывонин дамчылды-га.	18.40—«Давид Копперфла. Хөй сериялыг онуг уран-чечен телефильм-ниң баштайгы көргүзү-гези. (Англия). 3-кү сериясы.
14.00—«Давид Копперфла». Хөй сериялыг онуг уран-чечен телефильм-ниң баштайгы көргүзү-гези. (Англия). 3-кү се-риясы.	19.35—Телемэдээлэр.
14.55—«Дашта болгаш музыка-да чус чылдар». Музы-калыг телефильм.	20.10—«Күш-ажыга алдар». Дамчылдыг.
15.15—«Эртем» бөгүн. Онуг.	20.50—Чаралдар, реклама.
15.45—Совет ырлар концерти.	20.55—«Кижя, Чер, Октаргай».
16.15—«Кижя, Чер, Октаргай» өңүң.	21.25—«Чогаалыч М. Алас-сеевтиң чогадыкың на-мардылаң».
16.45—«Грузияның аян-шичи-ни». Онуг фильм-кон-церт.	22.10—«Грузияны аян-шичи-ни». Онуг фильм-кон-церт.
17.30—«Уес». Информастыг программа.	23.00—23.30—«Уес». Информастыг программа.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНОТЕАТРЛАРГА

АВГУСТ 6-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Чермө» 9.50, 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.	«Чермө» 9.50, 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.	«Чуртташтар» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Анна кадымың билээ» 10.20, 12.05, 13.50, 15.35, «Черняк чекетер» 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.	«КАА-ХЕМ»: «Сени шүңө» (8-ки үндүрүлгөн) 15.00.	«ВОСТОК»: «Контрабанда» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ЧАГЫ КИНОТЕАТРАГА: «Чеди дикшиер» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Шыкхе 667000

Тыга АССР-ниң Министрлер Чөвүлөшүнүн Н